

Vége a *vallásoktatás synthesisának* feladata az Istenről való eszme előidézése és fejlesztése. Nagyon korán kell már ez eszmének, mint a világ végpontjának, mint minden magasztos dolog betetőzésének a gyermek lelkében fel-fel tűnnie. Mindig újból kell ez eszmét, mint a természet végpontját, mint minden mechanismus utolsó feltevéését *megmutatni*, feltüntetni, a mikor is a család szolgálhat a világrénd symboluma gyanánt. — A második lépés abban fog állani, hogy a növendék megismerkedve folytonos egymásutánban az ókor világnézetével, be fogja látni, hogy az ókor istenei nem lehetnek az ő istenei, hogy ennek fatuma nem vezetheti őt. Meg kell ismerkednie Sokrates korával, melyben a végzet engedni kezd a gondviselés új eszméjének; össze kell neki hasonlítania a vallást, melyben Plato kívánta a görög ifjúságot nevelni, azon positiv vallással, melyhez őt emeli a vallásos oktatás. Vége megkísértheti az ifjú saját véleményének nyilvánítását is, de attól jellemének meg kell őt óvnia, hogy valaha azt óhajtsa, hogy egyáltalában ne legyen vallása. Izlésének is sokkal tisztultabbnak kell lennie, mintsem hogy eltűrhesse azon disharmoniát, mely egy isten nélküli természet elképzelésével okvetetlenül jár.

Ezek azon, mindeddig kellő figyelemre nem méltatott részletes utasítások, melyeket Herbart az oktatás tartalmának a formalis fokozatok keretébe való beillesztésére nézve adott. Mint látjuk, e néhány oldalon az egész nevelőoktatás programja vázolja van röviden a formalis fokozatok foglalatjában, s az utóbbiak gyakorlati értelmezésére nézve sehol sem nyerünk oly becses felvilágosításokat, mint épen itt.

WALDAPFEL JÁNOS.

(Vége köv.)

EGYETEMSZERVEZÉS ÉS FELSŐ OKTATÁS FRANCZIAORSZÁGBAN.

III.

Az intézmények működésének eredeti iránya rendszerint sokáig megmarad. Ezt tanúsítja a császári Université története. Egy 1815-iki miniszteri rendelet, majd az 1850-iki törvény eltörölte azt az Universitét, mely magába ölelte a benlakó intézeteket

(pensions) collége-eket, lycée-eket, fakultásokat, sőt még a magán-intézeteket is csak úgy türte meg, mint az université fiókjait és zsellereit; de azért az Université a közvéleményben fenmaradt, mint az állami iskolázás személyesítője, szemben a magán és egyházi iskolázással. És az oktatásnak a régi Universitétől eredett ez a kettős iránya ma is fennáll Franciaországban.

Magának a felső oktatásnak egyik jellemző vonása, hogy az, e század eleje óta, legnagyobb részt azokban a fakultásokban él, melyeknek hivatása az egyes életpályákra előkészítés, s nem a tudományok művelése. Elszaporodásuk, túltengésök nem vált javára a tudománynak, s csak arravaló volt, hogy annál inkább éreztesse a tudományos szellem megfeneklését.

A routine útján járó fakultások reformjának kérdése készítette elé a felső oktatás reformjának szükségét, s kiváltképen azt a közvéleményt, hogy a kiválóbb fakultások szerveztessenek egyetemekké, s legyenek azontúl a tudományos szellem tűzhelyei.

Vessünk egy pillantást a fakultásokra és a reformtörekvések menetére.

A császárságon kezdve a jelenkorig, mondhatni, az összes kormányok gondja nem az volt, hogy nagy tudományos központokat teremtsenek, hanem hogy fakultásokat és szakiskolákat állítsanak fel az ifjúság szakismeretekkel való ellátása végett.

A császárság hozzálátott a fakultások alkotásához. Alkotott tizenkét jogi és öt orvosi fakultást. Ez nem volt nagy szám; de igenis nagy volt arra, hogy hasonló számú természettudományi és ugyanannyi irodalmi fakultás felállítását mondotta ki, még pedig nem felső oktatás okáért, hanem hogy legyenek vizsgáló testületek: juryk. Tehát már akkor is sok volt azokból a három-négy tanárral tengődő apró intézetekből, melyekben a tanítás a tanároknak csak mellékes foglalkozása volt.

A restauratio megnyirbálta ezt a számot: csak hat irodalmi és hét természettudományi fakultásnak kegyelmezett meg. De 1830—1848-ig ismét sok új fakultás állott elé. Ez alkotásokat folytatták 1854-ben öt természettudományi és három irodalmi szakiskola felállításával, sőt a köztársaság is e nyomokon haladott annyiban, hogy öt új orvosi fakultást szervezett, s ezzel szentesítette az erő elforgácsolás és szétDarabolás elvét.

A nemzeti vagyonnak és szellemi erőnek ezt az elforgácsolását sokan fájlalták, s ellene időnkint erőlesen felszólaltak. Fel-

szólalásaik célja volt a felső oktatásnak *liberalis* szellemben való megújítása, a tudományok érdektelen művelése, mely cél a speciális iskolák tantermeiben háttérbe szorult, vagy merőben elhomályosult. E liberalis felfogás szószólója volt már a múlt században Condorcet, ki az országban három egyetemet akart, s a jelen században Guizot; (1836), ki öt egyetemet óhajtott volna; továbbá Cousin (1840), a ki szintén azt akarta, hogy legyen egy néhány erős tűzhelye a tudománynak, híres tanárokkal, nagy számú tanulókkal. «A fakultások szaporítása lenyomja az oktatás színvonalát: — mondá Cousin — s apasztja a tanulók számát.» 1867-ben ki mondja Renan, hogy «az egyetem teszi az iskolát.» A 70-es években mind többen kezdik érezni a felső oktatás hiányait: Paul Bert törvényjavaslatot készít a felső oktatás reformjáról; továbbá Berthelot, Renan, Boissier, Bréal, Gaston Paris a Collège de France-ban összeülve készítik elé a reform általános tervezetét; Monod G. látónoki lélekkel ír a reform lehetőségéről, s Jules Simon, mihelyt az utolsó német katona is kivonult a francia területéről, a Sorbonneban, a tudós társulatok előtt tárja fel a felső oktatás hiányait és nyomorúságait.

A reform ezelőtt m. e. tizenkét évvel (a 80-as évek elején) csakugyan megkezdődött a bölcséleti fakultások új munkájával. Eredetileg ezeknek céljak az volt: 1. hogy, mint vizsgáló testületek, gradusokat osszanak, melyek bizonyos életpályákra jogosítanak; 2. hogy a tudományt tanítsák. Szerencsétlenségre az első elnyelte a másik feladatot, s a tudományos oktatás úgy elcsenevészedett, hogy a fakultások előadásai csak a kíváncsiság kielégítői voltak és nem komoly munka ösztönzői. Azokká nem is lehettek, mert a tanároknak nem voltak növendékeik, hanem csak vendég-hallgatóik (auditeurs de passage), kik szórakozásból mentek el a nyilvános előadásokra. A tanár hozzájuk alkalmazkodva népszerűsítette a tudományát, úgy, hogy a Virgilről vagy Homérról tartott tanfolyamban nem merészelt se latin, se görög idézetekkel eléálgalni. A kormány reformja nem bántotta azt a népszerűsítő munkát, de azt kívánta, hogy legyenek e fakultásoknak rendes hallgatóik, s a vendégek miatt ne felejtkezzenek el róluk. Honnan vették a tanulókat?

Az országban még a 70-es években is mintegy kétszáz tanár volt (az irodalmi és természettudományi szakban) tanuló nélkül, holott a lyceum végzése után, évenként körülbelül kétezer ifjú

minden vezér és irányzás nélkül folytatta tanulmányát, hogy majd fokozatokra szert tegyen. Ezt a két félt (tanárokat és tanulókat) kellett egymáshoz terehni, s e végre hatalmas lépés volt az, hogy a kormány a tanári pálya jelöltjei számára ötszáz ösztöndíjt alapított, melylyel ugyanannyi szegénysorsú ifjú megélhetését biztosította. Ime így alakult az egyes fakultásokban a tanulóknak egy picziny kis köre, mely köré csoportosultak azok az ifjak (élèves libres), kik jószántukból tanulják az irodalmakat és természettudományokat.

IV.

Ekként készült el a talaj a felső oktatás alapos reformjára, arra t. i., hogy az összes fakultások teljesen megújhódván, egyéni, saját életet éljenek. Ezt a czélt egyetemek szervezésével érhető el.

Siettette ezt a gyökeres reformot másfelől az 1875-iki törvény a felső oktatás szabadságáról, mely alkalmat adott a katólikus egyetemek keletkezésére. Ez intézetek élete újabb felhívás volt rá, hogy az állami fakultások is reformáltassanak. A kormányban is meg volt e részben a készség és jóindulat.

Jules Simon-on kezdve az összes közoktatási miniszterek: Waddington, Bardoux, Jules Ferry, Paul Bert, Goblet, Faillières mindannyian egyengették a felső oktatás megújhódása útját; mindannyian mélyen érezték, hogy ha a császárság, e század elején, önfentartása czéljából alkotá az egyetemet, a köztársaságnak szintén oly intézményekről kell gondoskodni, melyekben a nemzet ifjúságának minden tagja megtanulja magát egy élő test tagjának, egy lélek atomjának tekinteni. Ilyenek az egyetemek. Az egyetemek a republikánus szellem és érzület forrásai: tehát nagy hatalmi tényezők.

Ily szempont alapján készítette el mult évben a közoktatási miniszter az egyetemi törvényjavaslatot, melyet a senatus egy kilencz tagú bizottságnak adott ki tanulmányozásra és jelentéstételre. E bizottságban oly férfiak vannak, mint J. Simon, Berthelot, Barthelémy Saint-Hilaire, Bardoux stb.

A bizottság kisebbsége a törvényjavaslat kontemplálta változásokat nem tartja sem szükségeseknek, sem elég tekintélyeseknek a végre, hogy érettek újjá szerveztessék a felső oktatás, mely csak arra lenne jó, hogy két részre oszssa a felsőrendű tanintézetek tanárait: egyetemi és szakiskolai (fakultási) tanárookra.

A javaslat általában sajtószertű körülmények közt került, folyó év június havában, a senatus elé. A jobboldal, kevés kivétellel, természetes ellensége oly javaslatnak, mely a laikus közoktatás nevezetes részének emelésére czéloz. A baloldal, azaz a nagy többség, a közetlenül érdekelt városok képviselőin kívül, helyi tekinteteből, nagyon különböző érzelmek közt hánykódik a javaslat elfogadása vagy elvetése iránt: egyfelől nem szeretne akadályt gördíteni a kormány erélyes javaslata elé, melyen évek óta dolgoztak a köztársaság összes közoktatási miniszterei; másfelől fél megsérteni az oly városok érdekeit, melyeknek egyelőre nincs rá kilátásuk, hogy fakultásaik egyetemi rangra jussanak. E szellemből magyarázhatni, hogy a bizottság, a tárgyalások kezdetétől fogva, két ellentétes pártra oszlott.

A bizottság többsége és a kormány azt javasolta, hogy minden tudományos szakcsoport kapjon egyetem czímet, ha egy csoportban négy fakultás, sőt akkor is, ha csak három fakultás van meg, de azokat egy teljes orvosi iskola egészíti ki. Ezt ellenezte a kisebbség, s kívánta, hogy az elszigetelt fakultásoknak is adassék meg a jog a csoporthoz csatlakozásra és a polgári személyiséggel járó attributumok (pl. alapítványok elfogadása stb.) gyakorlására, de egy csoport se élhessen az egyetem czímmel.

Természetes, hogy a bizottság ellentétes nézetei folytatásra találtak a senatusban. Ott Challemel-Lacour ékesszólóan beszélt a kormány javaslata ellen: szerinte a javasolt új szervezett bizarr gondolat, annyi, mintha régi ruhához új rongyot fércelnénk. Az új egyetemeket elnevezte német utánzatú «góth építmények»-nek, majd «árnyékok»-nak, még pedig veszedelmes árnyékoknak.

A kisebbség vezérszónoka még más rhetorikai argumentumokkal is állott elé, pl. azzal, hogy «a német egyetemek sohasem voltak egyes korszakok eseményeire oly nagy befolyással, minőt nekik tulajdonítanak, s az a rájuk irányuló módnélkül való bámulás nem egyéb, mint egy súlyos betegség symptomája, még pedig egy legyőzött nép betegségeé, mely meghajol a győző emelkedése láttára.»

A bizottsági előadó, a közoktatási miniszter és mások kellő értékökre szállították ezeket a rhetorikai szövegeket. Kimondották első sorban, hogy ha az egyetem szót a felső oktatási intézetek csoportjaira alkalmazzák, csak azt a régi nevet veszik vissza, melyet egész Európa kölcsön vett a francziáktól; s továbbá, hogy új

élő szervezeteket teremtenek ott, a hol eddig csak elszórt csoportok voltak.

Igaz, hogy Páris a központ; de semmi akadály sincs abban, hogy e központi agyrendszer mellett ne alakulhassanak hatalmas kerületi dúczok. Ezekben szintén nagy ereje rejlik az országnak, s a központnak így lesznek ellensúlyozói a kerületek, a községek és az egyének. És a vidékek az ő községeikkel az egyetemeknek miért ne adhatnának (természetesen más-más formában) tápszert, éltető elemeket és erőt? Hiszen nem lehet a tudomány Párisban más, s a vidéken ismét más; az emberi szellem nincs külön tájékhoz kötve, sem a jó módszer nem lakozik valamely külön helyen. És ha van francia geniusz, abba — a különböző vidékek szerint — a racenak és a területnek oly specialis vonásai vegyülnek, melyek nem hogy nem ártanak a haza egységének, sőt ellenkezően, annak a gazdagságát és báját láttatják.

Még nagyobb jelentőségű az ügy *a tudomány és nemzetgazdaság szempontjából*. Az egyetem oly szó, mely azt jelenti, hogy az emberek nem csak kenyérért, nem csak üzletért lelkesednek, hanem magasabb dolgokért: a szellemiekért, s a tudomány érdektelen műveléseért. Ma minden ország, minden nemzet nagy szükségét érzi, hogy felsőbb oktatási intézeteiben a tudományt általában hirdessék. Mint Berthelot mondotta: «a közoktatás csak a vetés; de az aratás másutt van: az erkölcsi rendben, a civilizatio színvonala emelkedésében; aztán az anyagi rendben: az ipari fölfedezések sokoldalúságában, a mérnökök, gépészek és iparosok értelmes és praktikus ügyessége gyarapodásában».

A francia új egyetemek egyet fognak jelenteni a decentralizatióval, a mi mindig lényeges föltétele a nemzetek szabadságának és igazi erejének; azok egyet jelentenek az általános műveltség színvonala emelkedésével, mert az egyetemi fakultások nemcsak arra valók, hogy orvosokat, ügyvédeket, mérnököket és hivatalnokokat neveljenek a társadalomnak, hanem arra is valók, hogy terjeszszék az általános műveltséget az irodalmi és természettudományi tanulmányok útján.

Az egyetemek szervezését, továbbá megkívánja *a tudományok haladása*. A tudományágak sikeres művelése teljességgel nem történhetik elszigetelten álló fakultásokon ma, midőn a haladásnak elengedhetetlen feltétele, hogy a tudományok egymáshoz közeledjenek, sőt, hogy egymást áthassák és átjárják. Bizonyos, hogy

mentől többet teszünk a tudományszakok emez egymáshoz közeledéseért, annál jobban elésegítjük a magasabb értelmi műveltséget. Az egyetemek, mint nagy központok, csak hasznára lehetnek a kisebb központoknak is, a mennyiben a közművelődésre való vágy föléledése következtében tanulók száma nőni fog; ha pedig vagy egy mégis elpusztul, vesztének oka bizonynyal nem az új törvény lesz, hanem a dolgok rendje: annak a természeti törvénynek a folyománya, mely szerint a gyöngének el kell tűnni az erős elől. Ha ellenben valamely fakultásnak magasabb életelve van: nem telik bele ötven év, s az egy nagy és életerős egyetem törzse lehet.

Aztán minden egyetemnek meg lesz a maga íze, eredetisége; tehát oly központ lesz, mely vonzani fogja a vidéken élő ifjúságot. A külföld példája is azt tanítja, hogy a tanuló-ifjúság mindenütt a szellemi központok felé húzódik. Berlinben ötödfélezerre megy az egyetem népessége, Münchenben és Lipszében negyedfél—negyedfélezerre, Halléban, Tübingában, Bonnban másfél—másfélezerre; míg a kisebb városokban, pl. Jenában, Gieszenben hat—hetedfélszáz tanuló van; Rostockban pedig ez a szám négyezerre sem megy. Legalkalmasabb módja lesz ez az ifjúság szétosztódásának is, annak t. i., hogy az ne csupán Párisba tóduljon. A francia felső iskolák 22 ezernyi tanulójának majdnem fele, azaz tizezer Párisban tanul, hol egyedül az orvosi fakultáson hatezer ifjú van beiratkozva; úgy, hogy a klinikák sem bírják őket be fogadni. Franciaországnak nem is lenne sok a 15—16 tudományos központ, midőn Németországnak 21 egyeteme van.

Hogy a vidéki nagyobb városok is lehetnek a tudományos élet góczai: azt legjobban tanúsítja Németország, hol az ifjúság a vidéki egyetemekre félvénykint valóságos búcsújárást tart. Az a nagy áldozat, melyet egyfelől a francia kormány tett a városokért, másfelől a városok hoztak meg a fakultásokért: szintén az egyetemek felállítása mellett szól. A köztársasági kormány áldozta negyvennyolczmillió frankhoz, a városok majdnem ugyanannyival (45 millióval) járultak, még pedig úgy, hogy abból több, mint negyvenkétmilliót oly városok áldoztak, melyek egyetemek helyeül vannak kiszemelve.

A felső oktatási intézetek *felszerelése* szoros viszonyban áll a tudományok intensiv művelésével és haladásával, és ez ismét bensőleg összefügg a nemzet szellemi és anyagi életével. Idevágóan jellemzően mondotta Berthelot, hogy „a felső oktatás laborato-

riumaiból kerülnek ki a nagy fölfedezések, melyek átalakítják az ipart; sőt az iparos életét is, mert, mint a tapasztalat mutatja — az újkori fölfedezések megváltoztatták a népek életének anyagi feltételeit; s a munkást (akár mint iparost, akár mint földmívest) a jólétnek aránylag oly fokára juttatták, melyenről az ó- és középkorban fogalma sem volt. Hiszen Németország a vegytani intézetek útmutatása mellett óriási összegeket termel; s például az anilinból, anthracenből és kőszénből termelt festő-anyagokért évenként 50—60 millió frankot vesz be; ellenben Franciaország, a hol a termelők a vegytan haladását közönyösen nézik, alig 5—6 millió frankot vesz be ily anyagokért».

A mechanika és chemia haladásával együtt jár a hadviselés eszközeinek (ágyuk, löfegyverek, lőpor stb.) átalakulása; tehát most az országok védelme is a tudományok haladásától függ, s ma senki sem adna igazat annak a francia bírónak, ki ezelőtt 100 évvel (1793-ban) büszke önérzettel mondta, hogy «a francia köztársaságnak nincs szüksége tudósokra, hogy ellenségeit legyőzze». Ma az elméletek mintegy testet öltenek a mindennapi alkalmazásban, s az újkori tudomány büszkesége az, ha urává lehet a természet erőinek, hogy meghódítsa a világot.

Nemcsak a külső ellenség, de belső és legveszedelmesebb ellenségeink: a betegségek ellen is valóságos védelmi eszköz ma, pl. egy Pasteur-féle intézet, melyben a tudomány legszabatosabb eszközeivel dolgoznak.

A *nemzeti szellem egységéért* is égető szükség van az egyetemekre, mert a társadalom világa két nagy félre vagy osztályra oszlik: egyik, mely spekulál, gazdagodik és élvez, s a másik, mely dolgozik, veréjtékezik, nélkülöz és szenved. Félni lehet, hogy ez a két fél nem sokáig lesz békében egymás mellett, hanem összevesz és összetűz rettenetesen. S vajjon mi lesz a villámhárító ez összecsapás ellen? Az egyház? Látjuk, hogy e részben ma tehetetlen. Egyes-egyedül biztosítók a tudomány és székhelyei: az egyetemek, mert ott nemcsak az összes tudományágak érintkeznek egymással, hanem a társadalom különböző rétegei is. A hatalmat és tudást többé nem lehet egy társadalmi osztály kiváltságává tenni, mint a hogy a rendi társadalom tette volt: a demokratikus államforma és az általános szavazatjog megköveteli, hogy minél szélesebb körökre terjesztessék ki a világosság. Belátta ezt a monarchikus szervezetű Angolország is, s közel fél száz év (1845) óta arra törekszik,

hogy egyetemein ne csak vagyonos ifjak tanulhassanak, hanem a szegénysorsuak is. Ily törekvések alapján kezdettek Angliában az 1850-es években önálló tanszékeket alapítani a nagy ipari központokban: Manchesterben, Leedsben, Liverpoolban, melyek egymáshoz természetszerűen közeledvén, megalakult ezelőtt tíz évvel a Victoria egyetem. A mint a decentralisatio elve tovább haladt, új kollegiumok keletkeztek Birminghamban (1875), Bristolban (1876), Sheffieldben (1879), Nottinghamban (1881) s ma ezek együtt a *Durham University*-t alkotják.

A felső oktatás keretének és áldásainak kiterjesztése hozta létre Angliában a *Mechanic Institutions*-t, azaz az iparos munkások kollegiumait, melyek 1854-ben történelmi és irodalmi társasággá egyesültek (*Society of Arts*) s az egyetemre nem járók számára oly vizsgálatokat szerveztek (*Middle Class Examinations*), melyek összekapcsolták az egyetemeket és a felső iskolákat s nem csak a közép és alsóbb osztálybeli (*middle class*) ifjak, hanem a felnőttek is készséggel végezték az eléirt tanulmányokat. Általában újabb időben Angolország szerte nagyon komoly az a törekvés, hogy a felső oktatás régi szűk kereteit kibővítsék, s a magasabb műveltség áldásaiban részesüljön ne csak a felső tízezer, hanem a társadalmi alsó rétegek százazre is.

Miben áll a főereje az angoloknál az egyetemi oktatás kiterjesztése (*University Extension*) néven ismert mozgalomnak? Nézetem szerint abban, hogy a tisztán tudományos módszereket terjesztik, s általok az egyéni tehetség érvényre jutásának ösztönt és kedvező alkalmat nyújtanak. Ez ez út ismeretlen volt eddigelé Franciaországban, hisz, mint láttuk, jelen században az egységes és kiváltságos *Université* hivatalos tanfolyama jó darabig megakasztotta az egyéni tehetség igazi érvényesülését.

A *tudományos módszer* terjesztésére Franciaországban a fakultások, mint elszigetelt iskolák, mostanáig jóformán keveset tettek. Hiszen 1885 előtt minden fakultás köteles volt az év kezdete előtt beküldeni Párisba, a közoktatásügyi miniszteriumhoz a lezkerendet, melyben felolvasásról felolvasásra meg volt a tanfolyam vázlata. Ott aztán revideálták és javították és *ne varietur* bélyeggel ellátva visszaküldötték. Ime a minden tudományos haladást és tanszabadságot arczul verő *censura*.* A fakultások önállót-

* *Liard*, *Universités et Facultés*, 114. l.

lanságát eléggé tanúsítja az is, hogy saját belügyeik felől őket soha meg sem kérdezték: szabályzatukat és a szervezetüket illető változtatásokat fölülről kapták, a nélkül, hogy őket meghallgatták volna. Természetes ennél fogva, hogy felelősségérzetök is hiányzott; de a mi sajnos, hijával voltak az önbizalomnak, és az önbecsérzetnek is, mi miatt vágyat sem éreztek rá, hogy saját jószántukból valamit tegyenek, vagy hogy egy kissé komolyan haladni akarjanak. Ily körülmények között a fakultások nagyrészt a routine műhelyei lettek, mint a császárság korában voltak. Magok a jogi és orvosi fakultások tisztán orvos- és ügyvédnöveldek. Szakmáik megszabott körénél fogva hallgatóik eleitől fogva voltak; de már a természettudományi és irodalmi fakultások 1880-ig — mondhatni — semmit sem tettek, csak bachelier jelöltekét vizsgáló juryk voltak. Azonban, mintegy tizenkét év óta, ezeknek is munkakört szabott ki a törvény: a közép- és felsőoktatás tanárjelöltjeinek az elékészítését; megszabta tehát, hogy azok a licentiatusi és aggregatiói fokozatokra készítsenek elé. Ösztöndíjakat kezdett osztogatni az ily jelölteknek, s ma minden fakultásra jut körülbelül egy tucat ily ösztöndíjas jelölt. Ezekből telik ki aztán a rendes hallgatóknak mintegy fele, mert egy-egy fakultásra átlag nem esik több 25—30 hallgatónál. Általában a nem-ösztöndíjas tanárjelöltektől annyira nem követelik a tanfolyam látogatását, hogy licentiatusi és aggregatiói vizsgálatra bocsátják a jelöltet a beiratkozási költségek egyszerű lefizetése után. Aztán vannak a fakultásoknak csupán beiratkozott azaz névleges (fictiv) hallgatóik, t. i. tanárok, correpetitorok, az úgynevezett *correspondants étudiants*, kik egy-két havonként egy-egy dolgozatot tartoznak beküldeni a postán kijavításra. Így aztán megtörténik, hogy egy némely irodalmi fakultás kimutat papiroson egy-kétszáz tanulót, pl. a caeni 167-et (1890), holott valósággal nincs több 47 hallgatójánál, mert a többi 120 csupán csak fictio. És a központi (párisi) szakiskolák: az *École des Hautes Études*, a *Collège de France*, *Sorbonne*, *École des Chartes* stb. vajjon tesznek-e annyit a tudományos módszerek meghonosítására, mint a jelenkori tudomány egyetemek és a fakultásaikon levő seminariumok? Egyetlen felső oktatási intézete van Francziaországnak, mely a német seminariumokkal kiállja a versenyt: a Duruy alapította (1868) *École pratique des Hautes Études*. A baj csak az, hogy ez intézetnek nincsenek tulajdonképen rendes hallgatói, mert az *École Normale*, az *École des Chartes*, az *École des Langues*

Orientales és a Sorbonne növendékei járják ezt az intézetet, hogy tanulmányaikat kiegészítsék s tudományos módszerre tegyenek szert.* Ez az intézet teljes szabadságot élvez, azaz nem köti semmi hivatalos tanterv; de diplomáinak nincs semmilyen hivatalos érvénye: annyira nincs, hogy az École des Hautes Études legkitünőbb növendékének annyi joga sincs a tanításra, mint a legközszerűbb licenciének. E miatt kevés tanuló veszi igénybe azt a jeles intézetet (ezer közül alig 15—20) s így is tíz év óta hallgatóinak száma apadóban van.**

A *Collège de France* szintén a tudományos oktatás mintája, a hol a tanárok kiváló tudósok s az oktatást semmiféle hivatalos program nem zavarja. Csak hogy itt is ismétlődik az előbb említett baj, t. i. hogy a *Collège de France*-nak nincsenek tanulói s hogy ne is legyenek rendes hallgatói, gondoskodik egyfelől az, hogy előadásai nem kötelezők, s e miatt hivatalosan szentesítve nincsenek; lehet tehát valaki akár tíz évig e *Collège*-nek legszorgalmasabb hallgatója, arról hivatalos értékű diplomát nem kaphat. Másik akadály a rendes hallgatók hiányának az, hogy előadásai teljesen nyilvánosak lévén, azokra rendszeren a Tacitus emlegette *affluens et vagus auditor*-ok tömege tódul; ellenben a legkomolyabb előadásokat alig hallgatja egynehány oly egyén, kik tudományos míveltségüket akarják kiegészíteni.

Ugyanazt mondhatni a *Muséumról*, a természetrajz *Collège de France*-áról. Azt is nagy haszonnal látogatják a tudományos kutatók, de az intézet semminemű hivatalos értékű okmányt nem adhat hallgatóinak. E szerint az École des Hautes Étudesnek és *Collège de France*-nak vannak tudós tanárai növendékek nélkül, ellenben a fakultásoknak vannak növendékei kellő számú és eleendő tudományos apparatussal dolgozó tanárok nélkül.

Tudományos tanerők dolgában Páris mindig kiállja a versenyt magával Berlinnel is; de felső oktatási intézeteinek sikerét megbénítja a szervezetlenség és szakadozottság. Ez intézetek csak úgy lehetnének valóban áldásosak az országra, ha egységes szervezetbe foglaltatnának, s munkájuk egymást kiegészítené. Pl. az École prat. des Hautes Études a Sorbonneal egybeolvadva, a világ egyik legkitünőbb seminariuma lehetne, mert a Sorbonne leczkái tisz-

* *Lot L'enseignement supérieur en France*, 67. l.

** U. o. 68. l.

tán iskolaiak és elméletiek. Aztán az sem fordul elé, hogy a Sorbonne tanára az École des Hautes Étudesben tanítson, és megfordítva; holott nálunk is és a német egyetemeken is, a-seminariumok és az egyetem tanárai ugyanazok.

V.

Utolsó, de bizonynyal nem a legkisebb argumentum, mely elengedhetetlenné teszi, az egyetemek felállítását: *a szomszéd nemzetekkel való szellemi verseny*, melyben a francziáknak nem szabad elmaradni, pedig a fakultások berendezésének és munkájának a német egyetemi fakultások munkájával való összehasonlítása sok hiányt mutat. Mutatja első sorban azt, hogy — a mi épen nem ritkaság — a fakultások hijával vannak a kellő számú tanároknak, s gyakran hijával a tudományos apparatusnak is. Vegyük pl. a philosophiai fakultásokat. A franczia irodalmi és természet-tudományi fakultásokon, hozzávéve Páris e nemű nagy intézeteit is (Collège de France, Muséum, École des Chartes, du Louvre, des Langues orientales és az École Normale) működött 1890/91-ik évben 597 tanár; ellenben Németország 21 egyeteme philosophiai fakultásain ugyanez évben 1215 tanár (tehát több, mint kétszerannyi) tanított. Az is nevezetes, hogy az 1215 német tanárból Berlinre 178, s a vidékre 1037 esik, holott az 597 franczia tanárból Párisra 225 jut, s a vidékre csak 372. Tehát az 1037 vidéki német tanárral szemben csak 372 tanár van a francziáknál. Még feltűnőbb a különbség, ha hozzá vesszük, hogy egy franczia irodalmi fakultásra átlag hét rendes tanár esik, holott egy német bölcsészeti fakultásra — átlag — 9—10 rendes tanár jut 7—8 rendkívülivel s 8—10 magántanárral. Még szembeszökőbb a tanároknak való szegénység Franciaországban, ha azt olvassuk, hogy összes fakultásaikban és szakiskoláikban a tanárok száma 1200, holott Németországban több mint 2400,* kikhez hozzá kell még számítani a félezernél jóval több magántanárt is, hogy a két ország tudományos intézeteinek személyzete közt annál inkább kitűnjék a különbség. Ily nagy eltérés mellett fel sem tűnik, ha tudjuk, hogy egy némely tudományágat teljesen elhanyagolnak a francziák s csak ritkán

* Lot i. m. 105. 1.

látnak el tanszékkal, pl. az ásványtant, az archæológiát és a nemzetgazdaságtant.

A francia állam nemcsak a tanári személyzet beállításában takarékoskodik nagyon, hanem a könyvtárak és laboratoriumok felszerelésében is.

Hihetetlennek tetszik az az adat, hogy 1879 előtt, Párist és Montpelliert kivéve, egy fakultásnak sem volt könyvtára. Jelenleg mindenütt van ugyan, de mily szegényes ellátás az, ha első rangú intézetekben, minők pl. Lyon vagy Montpellier fakultásai, a könyvek bekötetésén és folyóiratok beszerzésén felül csak 500 franc marad az irodalmi fakultásnak könyvszerzésre; holott a göttingai egyetem 600,000 kötetből álló könyvtárának 130,000 márka az évi költségvetése. Vagy, ha az összes költségvetést vesszük: 1889-ben Franciaország 30 fakultására az állam 6 $\frac{1}{2}$ millió francot költött; holott csak Poroszországnak a maga 10 egyeteme 8 $\frac{1}{2}$ millió francba került. Franciaországnak egy millió frankkal kellene évenként többet kiadnia csak arra, hogy irodalmi és természettudományi fakultásait kellő számú tanerőkkel ellássa.

De ne legyünk igazságtalanok, s legyünk elismeréssel a felső oktatásnak az utóbbi 20 év alatt történt nagy haladásáért. A fakultások évi költségvetése még 1871-ben is 4·3 millió franc volt, de már 1877-ben 7·8 millióra szökkent. Az államnak példája serkentőleg hatott a városokra is. Azoknak is kicsinyje-nagyja sietett áldozatokat hozni a fakultásokért. Bordeaux 2 millió, Lyon 7 millió, Paris 7 millió francot áldozott a felső oktatási intézeteire, s még a kis Caen is közel egy millió franc befektetéssel járult kedvelt intézeteinek javára. Párisban a Sorbonne új épülete, Nancyban a vegytani intézet, Montpellier botanikai intézete, Lille könyvtára, orvostani intézetei, művészeti csarnokai, természettani, természetrajzi és vegytani intézetei czélszerű és gazdag berendezéseikkel fenhangon hirdetik, hogy a tudományok komoly oktatásának korszaka beköszöntött Franciaország szakiskoláiba is. Az idő követelményei szerint berendezett intézetekben — az 1875-iki törvény szellemében — sok helyt a tudományok mai haladásának megfelelő munka indult meg. Ugyanis egy 1875-ben hozott törvény kimondá a felső oktatás szabadságát, s utasította a kormányt, hogy az állami felső oktatást — a tudományok mai követelményeihez képest — reformálja. Ez a reformtörvény nem került ugyan a törvényhozás asztalára; de az élet gyakorlatilag, mégis sok reformot megvalósított, s sok

részt új étellel töltötte el a szakiskolákat. Guizot még 1870-ben is elmondhatta volt egy bizottsági ülésben, hogy «a felső oktatás szakadatlanul vagy az egyház, vagy az állam szolgálatában állott»; és a szolgálatnak e házába m. e. belerozsdásodtak volt a dogmatismus és az a routine, melyről fentebb szólottunk. Ma, e részben, az egészséges haladás éveit kezdik élni a fakultások.

Teljes megifjodásuk azzal kezdődött volna, ha az egyes életpályákra jogosító és az állam követelte gradusokat eltörlik vala, melyek — mint azt a mi ügyvédi doctori grádusainkból megtanultuk — csak lenyomják a tudomány színvonalát, mert a tudomány soha sem megy feljebb, mint a gradus.

A fokozatok helyett államvizsgálatokat kellett volna rendszerezíteni, s a fakultásoknak csupán a tudományos fokok osztogatását meghagyni. Ezzel a tudományos kutatás sokáig mellőzött szellemét is ki lehetett volna engesztelni. Ez azonban nagyon heroikus reformnak, s Franciaországban ma még veszedelmes chimaerának látszott, tehát helyette megelégedtek azzal, hogy az állami fokozatokat a reájuk tapadt súlytól lehetőleg megszabadítsák, s helyette a gradusokba több tudományt helyezzenek.

Az *orvosi fakultások* munkájának föllendülésére nagy hatással voltak a Claude Bernard és Pasteur módszerei. Az ő példákra lett a dogmatikus orvostan megfigyelő és experimentalis tudománynyá, s ma megköveteli a klinikához a laboratorium csatolását. A gyakorló orvos számára szükséges tanulmányokhoz hozzácsatolták a tudósnak való studiumokat: szövettant, kórszövettant, physikát, vegytant, boncztant, és a műtermek mellett a laboratoriumokat egyes tudomány ágakból: az élettan, szövettan, bacteriologia és experimentalis gyógyászat köréből végzendő gyakorlati munkák számára.

A *jogi fakultások* szelleme is sokban kezd megújhódni. E fakultások — a helyett, hogy — mint a francia forradalom álmodta, a társadalmi és politikai tudományok iskolái lettek volna, jelenkorig a jogtudomány prakt. iskolái voltak, arra a célra, hogy a polgári és büntető törvénykönyvben járatosakat szolgáltatassanak a társadalomnak, és nem olyanokat, kik a törvények történelmi kifejlésével ismerősek s azoknak szelleméről philosophus módjára gondolkodnak. A római jogot azelőtt úgy tekintették sokan, mint a jogi logika nevezetes emlékét, mely a szellem gymnasztizálására való. Ma annak inkább történelmi kifejlését igyekeznek megértetni; tehát annak az

evolúcióját, szintúgy tanulmányozzák, mint a nyelvekét és irodalmakét.

A jogi fakultások szelleme megifjítására sokban járultak azok az új studiumok, melyek ott addig ismeretlenek voltak: a nemzetgazdaságtan, jogtörténelem, közjog, nemzetközi jog, magánjog, összehasonlító törvényhozás stb. E fakultásokról hovatovább, mindinkább kiszorúl a dogmatizmus, s bevonul helyette a történelmi kritika, az inductió és a hypothesis.

Az *irodalmi és természettudományi fakultások* munkája a tanítói pályára előkészítés, mi végre — mint mondtuk — kétféle vizsgálatot tartanak: a *licence* (licentia docendi) és *agrégationt*. Ez utóbbi megfelel a mi tanárvizsgálatunknak. A két vizsgálaton győztes jelöltek czime: *licencié* és *lettres ou és sciences*, és *agrégé*. Egyik sajátos vonása e fakultások látogatásának, hogy egy licencié jelölt sem köteles több (pl. 3—4) évi tanfolyamot végezni, mint a hogy köteles pl. nálunk, vagy Németországban; vizsgálatra állhat egy évi hallgatás után, vagy csak beiratkozás és levelező érintkezés alapján is, hanem igenis köteles a jelölt — és ez egy másik vonása az irodalmi fakultás munkájának — egy latin és egy francia értekezésfelét (*discours*) írni, akár *class. philológiára* készül, akár újkori nyelvekre, akár történelemre. A jelöltek ehez képest tömérdek időt töltenek el a görög themára, latin értekezésre és metrikára készüléssel: azaz azokkal a pusztán rhetorikai tanulmányokkal, a melyeket egy jóra való növendék a lycée hasonló nevű osztályában jelesen elvégzett.

Há igazat adunk annak a megróvásnak, hogy a *class. philológiára* készülő jelöltek a tudós commentáláshoz és tulajdonképeni philológiához keveset értenek: az irodalmi fakultások munkájára nagyon is ráillik az, amit régebb az Universtérről mondtak, hogy *csak rhetorikát és stílust tanítanak, holott ma inkább tudományra van szükség*. Az *agrégatiót*, mint tulajdonképi tanárvizsgálatot, sokan tisztelettel emlegetik. A lycée rendes tanárai az *agrégatiói verseny győzteseiből* lesznek. Nagy fogyatkozása a vizsgálatnak, hogy az nem *gradus*, hanem *versenytől* függ, a mi a tudományosság szellemével össze nem fér. Párisban a jury előre megszabja hivatalosan pl. a történelemből fejtegetendő szerzőket, de nem kérdezik a jelölttől a történetirő életet, sem a források kritikáját, melyekből mérített. Pedig ez volna a tudományos eljárás. E helyett azonban egy sokkal egyszerűbb módot választanak: a mint t. i. a szövegben

előfordul egy történelmi vagy földrajzi név, a jelölt elmondja könyv nélkül, a mit innen-onnan betanult e nevet illetőleg. Természetes, hogy annak sikerül legjobban a vizsgálat, a ki legtöbbet bír így betanulni. Ezelőtt évekkel Lavisse, a történelem nagy nevű tanára úgy jellemezte a történelmi agrégatiót, hogy «nem követel az ókori historikustól semmilyen epigraphiai vagy archæologiai ismeretet; sem a középkor leendő historikusától semminemű középkori palæographiai vagy diplomatikai, avagy philologiai ismeretet». Hasonló szellemben nyilatkozott a bordeauxi irodalmi fakultás történelem-tanára, midőn ezt mondta: «Ez a verseny föltétlenül megakasztja a tört. oktatás egyik legfontosabb ágának haladását, a nélkül, hogy a többieknek használna. Nincs reform, melylyel ezt alaposan meg lehetne gyógyítani, minthogy a baj nem annyira a vizsgálat természetében, mint inkább annak létezésében van. Csak egy mód van javítására, s ez az *eltörlés*. Az agrégatiói egyetlen vizsgáló bizottság minden tört. tanárt és tanulót a maga programmjával rákényszerít, hogy egyetlen úton járjon: mi miatt a felső oktatásban nem lehet sem változatosság, sem független élet.»* Ily. szellemű lévén a vizsgálat, nem csuda, ha eredménye megerősíti azt a szemrehányást is, hogy a tanárok elhagyhatják a fakultásokat az agrégé czímmel a nélkül, hogy elékészülve lennének a személyes munkára; s a nélkül, hogy elékészültek volna a tanárságra.**

Hasonló szellemben szólalt fel 1883-ban az agrégatio reformja mellett Croiset.

A *doctoratusi* vizsgálatnak szintén vannak nevezetes hiányai. Első az, hogy azt nem a tanulóktól, hanem csak a tanároktól kívánják meg, s azt nem is az irodalmi és természettudományi fakultásokon tehetni, hanem egyedül a Sorbonneban. Ez a tény is nevezetesen hozzájárul ahhoz, hogy a fakultások tudományos színvonala ne emelkedjék. Továbbá míg nálunk a doctori fokozat középiskolai tanárságra sem (képesít) jogosít, tehát hatálya a tanári vizsgálatnál valami szűkebb körű: addig a francziáknál a «dr» cím csak arra szükséges, hogy birtokosát valamely irodalmi vagy természettudományi tanszékbe segítse. Tehát ott doctori dissertatiók voltaképen magántanári *habilitatiói* értekezések. Ez az oka, hogy ott ritka a doctori értekezés: évenként átlag 15 az irodalmi és 30 a természettudomá-

* Revue internat. de l'enseignement. 1881 I. k. 183. l.

** Revue de l'enseignement. 1883. I. k. 376. l.

nyi szakban; holott Németországban e részben oly mozgalmas az egyetemi élet, hogy évenként ezernél többre megy az ily értekezések száma.* Az a doctori értekezés tehát, mely egy pár nyomott íven egy specialis tudományos kérdést behatóan és önállóan tárgyal: Franciaországban ismeretlen, holott a *licenciatus* és *agrégatio* jelöltjeitől efféle tudományos dolgozatot kellene követelni inkább, mint indifferens tárgyról szóló silány latin értekezést.

VI.

A mely actióra ma készül a köztársaság, ugyanazt tették hét-száz esztendő óta uralkodók; tették a jelen században egyes nemzetek, hogy ekként biztosítsák a megerősödését egyik vagy másik politikai vagy vallásos eszme iránynak; vagy hogy fenmaradását eszközöljék egy felébredt nemzet alkotta államnak. A történelem tanúságos példákat szolgáltat e részben. Spanyolország Németalföldön való hatalma biztosítására alapítá Douaiban az egyetemet (1572); Németországban Hohenzollern Albert alapítá a koenigsbergi egyetemet, hogy legyen a lutheri tan védbástyája a Balti tenger vidékein; Frigyes Vilmos e század elején (1810) a letiport Poroszország szellemi fölegyenesedése végett alkotá a berlini egyetemet, Az angol nemzet 1828-ban Londonban egyetemet szervez, hogy tűzhelye legyen a Whig-párt nézeteinek s ellenlábasa Oxfordnak, a torysmus góczának; Belgiumban a szabadelvű párt 1834-ben a louvaini és liégei egyetemek elhatalmasodott kath. iránya leküzdése végett alapítá Brüsszelben egyetemet.

A mai Görögország alig hogy lerázta magáról a török igát; alig hangzott el Athénben a török ágyuk hangja: az ujszülött görög nemzet sietett függetlenségét biztosítani, nemcsak politikai alkotmánynyal, hanem egyetemmel is. Alig, hogy kiegyezett Magyarország Ausztriával és királyával: a halottaiból feltámadott m. nemzet felfüggesztett alkotmánya újból életbe lépésének emlékére, azonnal tervbe vette s pár évre rá meg is alapítá a kolozsvári egyetemet. Miért? azért mert érezte, hogy az egyetemek mindig és mindenütt eszmék védvárai és erősségei: a hatalmas államok s nemzetek fenmaradását és virágzását biztosító eszmék hirdetői.

* 1885/86-tól 1889)90-ig Franciaországban 92 irodalmi és 153 természettudományi doctori értekezés készült; ellenben ugyanakkor Németországban 2029 irodalmi és 2103 természettudományi, tehát 4 év alatt összesen 4132.

Érezte a nemzet törvényhozó testülete, hogy a kolozsvári egyetemre az a nemzeti hivatás vár, hogy alapvető munkása legyen az erdélyi részekben a magyar állameszme diadalának.

Franciaországban szintűgy, mint a hogy nálunk történt az 50-es és 60-as években, a társadalom mostanáig megelégedett, ha a szakiskolák a gyakorlati szükségletet kielégíték azzal, hogy ennyi meg annyi ügyvéd, orvos és hivatalnok került ki belőlük. Ma egyfelől a reform kezdeményezők, másfelől a tudományos vizsgálódás és kutatás általános terjedése következtében kezdi mind jobban-jobban érezni a francia nemzet oly egyetemek szervezésének szükségét, melyekben a tudományt nem hivatalos programok szerint művelik, s melyekben az ifjúság egyfelől tele szívja tüdejét a független vizsgálódás éltető levegőjével; s másfelől szert tesz azokra az általános eszmékre, melyek egy nemzet világnézetének a magvát alkotják.

Valóban, a mint mindennap tapasztaljuk: az egyetemek az által lesznek a nemzeti közszellem megalkotói, hogy a nemzet legjava értelmi és erkölcsi erőt mintegy tökévé gyűjtik, s a nemzeti lét és haladás elpusztíthatatlan alapjává teszik.

FELMÉRI LAJOS.

A KÖZÉPKOR TANULMÁNYA.

II.

A *kereszténység* adja meg igazán a középkor jellegét s egységét. A középkorban támadt apró keresztény államok hosszabb életűek, mint a Cyrusok és a Caesarok birodalmai. A vallás egysége szövetséges államokká tette őket. Szenvedélylyel, néha tajtékozó dühvel küzdöttek egymás ellen akárhányszor. De csak olyan szenvedély, olyan düh volt ez, melyet meg lehetett engesztelni, mint az ókor-
nak egymás közt is folyton csetepatézó görögeinél, kik az olympias megnyiltával feledni látszottak politikai sérelmeiket. Mentek megadni Zeüsznek a mi a Zeüsz s az Alpheos partjaira özőnlöttek, hogy megmutassák, mennyire együvé tartoznak a vallásban és a műveltségben.

Nem hiányzott a népek erkölcséinek egyformasága a középkorban sem; nem hiányoztak az olyan erények, melyek — mint az